

व्यवसायिकता र निष्ठाको कसीमा निजामती सेवा

दिनेश प्रसाद थानी†

लेखसार

निजामती सेवामा व्यवसायिकता र निष्ठाको वर्तमान स्थिति र यसको प्रयोगको अवस्था हेर्दा यससँग सम्बन्धित नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था, सिद्धान्त र व्यवहारमा मेल खाएको देखिँदैन। हाल निजामती सेवा निकै अष्टयारो स्थितिमा गुञ्जिरहेको देख्न सकिन्छ। यसले शुरुवात देखि हालसम्म प्राप्त गरेको साख जोगाइ राख्नु र सेवाकै दिगो निरन्तरता समेत चुनौतीपूर्ण नहोला भन्न सकिन्न। यसो हुनुको पछाडि राजनीतिक नेतृत्व मुख्य रूपमा जिम्मेवार त छँदैछ, निजामती सेवा हाँक्ने पदमा बसेका अधिकांश अधिकारीहरू पनि कम जिम्मेवार छैनन्। निजामती सेवाको संरक्षक राजनीतिक नेतृत्व नै हो, यसमा विवाद छैन तर राजनीतिक नेतृत्वको प्रकृति अस्थायी हुन्छ, तसर्थ स्थायी सरकारको रूपमा रहेको प्रशानिक नेतृत्वले नै निजामती सेवामा कसरी व्यवसायिकता र निष्ठा कायम गर्न सकिन्छ र कसरी यसको थप विकास गर्न सकिन्छ भन्ने तर्फ विशेष ध्यान दिन जरुरी हुन्छ। निजामती सेवाको उच्च पदमा रहेका प्रशासकहरूको व्यवहार र कार्यशैली हेर्दा यस बारेमा पटकै ध्यान नदिएको आरोप नागरिक तह र आमसञ्चार माध्यमबाट लाग्ने गरेको छ। निजामती सेवामा कार्यरत सचिवहरू, सह-सचिवहरू, उपसचिवहरू लगायत शाखा अधिकृत, नायव सुब्बा, खरिदार र कार्यालय सहयोगी सम्मै राजनीतिक पार्टी र त्यसका फ्रन्ट लाइनका नेताहरूको चाकडी गरेर मालदार मन्त्रालय, विभाग र कार्यालयमा सरुवा तथा पदस्थापना हुने मात्र होइन, मुलुक बाहिर समेत पदस्थापना हुन सकिने विभिन्न स्थान प्राप्त गर्न लागिपरेको जस्ता आरोपहरू सर्वसाधारण जनताबाट लाग्ने गरेको छ। निजामती सेवाको विशिष्टीकृत कानुनका रूपमा रहेको निजामती सेवा ऐन र नियमावलीमा भएका प्रावधानहरूको व्यवहारमा कार्यान्वयनको स्थिति निकै फितलो देखिन्छ। पदस्थापना, सरुवा, बढुवा र कार्यसम्पादन मूल्यांकन जस्ता विषयहरूमा निश्चित मापदण्ड बनाइएको छैन जसका कारण यी विषयहरू सधैंजसो विवादित भईनैरहेका छन्। यसले गर्दा निजामती सेवाको मूल्य र मान्यता नै धरापमा पर्न सक्ने

† उपसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: dinesh.thani76@gmail.com

खतरा छ। जनतालाई उपलब्ध गराउनुपर्ने सेवाको प्रभावकारिता पनि सन्तोषजनक देखिंदैन। यी र यस्ता विविध कारणले गर्दा सिंगो निजामती सेवा प्रति नै जनताको दृष्टिकोण त्यति सकारात्मक देखिएको छैन। वर्तमानमा देखिएको यस्तो स्थितिलाई तत्काल सुधार गरी जनताको नजरमा निजामती सेवाको साख कायम राख्न र जनमैत्री सेवाका रूपमा स्थापित हुन निजामती सेवामा व्यवसायिकता र निष्ठा महत्वपूर्ण हुन्छ। यसका लागि शासकीय र प्रशासकीय दुवै पक्ष उत्तिकै जिम्मेवार हुनुपर्ने र आ-आफ्ना कार्यव्यवहार र कार्यशैली राष्ट्रिय हित र जनमैत्री बनाउँदै संविधान र कानूनको पूर्ण परिपालना गरी जनतालाई छिटो छरितो र कम लागतमा प्रभावकारी सेवा उपलब्ध गराई जनताको विश्वास जित्न अपरिहार्य देखिन्छ।

शब्दकुञ्जी: व्यवसायिकता, निष्ठा, संरचना, जनअपेक्षा, सेवाप्रवाह।

पृष्ठभूमि

स्थायी सरकारको रूपमा चिनिएको निजामती सेवा र यससँग सम्बन्धित प्रशासन, राज्यको ऐना हो। यसले प्रदान गर्ने सेवाको मापनबाट सरकारको छवि देखिन्छ। लोकसेवा आयोगको प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा पास गरेर स्थायी नियुक्ति भई सेवा प्रवेश गरेका व्यक्तिहरू रहने गरी बनेको सेवा हो निजामती सेवा। सार्वजनिक सेवाको मियोको रूपमा स्वीकारिएकोले पनि यसले आफु अब्बल हुने मात्र होइन, अन्य सरकारी सेवाको पथ प्रदर्शक बन्नपर्ने जिम्मेवारी समेत बोकेको छ। अझ त्यति मात्रले पनि यसको बृहत स्कोपलाई प्रतिनिधित्व गरेको पर्याप्त मात्र सकिंदैन, निजामती सेवाले अन्य गैर-सरकारी क्षेत्र, संगठित संघ संस्थालाई पनि मार्गदर्शन प्रदान गरेको हुन्छ। विशेषतः सरकार सञ्चालन गर्ने आधिकारिकता पाएको निर्वाचित राजनीतिक नेतृत्वलाई आधार प्रदान गर्ने, सुचना उपलब्ध गराउने, नियम र कानूनका बारेमा जानकारी गराउने र आवश्यकताका आधारमा रचनात्मक सुझाव समेत दिने जस्ता विविध जिम्मेवारी बोकेको स्थायी संगठनको रूपमा निजामती सेवालालाई बुझ्नु पर्ने हुन्छ। यसले जनताका अपेक्षालाई सरकार सम्म र सरकारका निर्णयहरू जनता समक्ष पुऱ्याई जनता र सरकारलाई जोड्ने काम गर्दछ।

नेपालको संविधान को धारा २८५ मा गरिएको परिभाषामा नेपाल सरकारले देशको प्रशासन सञ्चालन गर्न सङ्घीय निजामती सेवा र आवश्यकता अनुसार अन्य सङ्घीय सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सक्ने र त्यस्ता सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका सर्त सङ्घीय ऐन बमोजिम हुने कुरा उल्लेख गरिए संगै राज्य सञ्चालनमा निजामती सेवाको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको कुरा प्रष्टै छ। निजामती सेवालालाई बढी सक्षम, सुदृढ, सेवामुलक र उत्तरदायी बनाउन निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका सर्त सम्बन्धी व्यवस्था गर्न २०४९ सालमा

निजामती सेवा ऐन जारी गरियो जुन हालसम्म कार्यान्वयनमा रहेकै छ। ऐनका प्रावधानहरू व्यवहारमै कार्यान्वयन गर्न २०५० सालमा निजामती सेवा नियमावली समेत ल्याइएको देखिन्छ। वर्तमान अवस्था हेर्दा राज्यले अंगालेको सङ्घीय प्रणाली अनुरूप प्रशासनिक पुनर्संरचनाको कार्य टुङ्गोमा पुग्न सकेको देखिँदैन, न त यसलाई मार्गदर्शन गर्ने सङ्घीय निजामती सेवा ऐन नै सरकारले जारी गर्न सकेको छ। यसैगरी निजामती सेवाको सोचपत्र, २०६३, राष्ट्रसेवक कर्मचारीको आचारसंहिता, २०६५ र निजामती कर्मचारीको आचरण सम्बन्धी नियमावली, २०६५ जारी हुनुका साथै समय समयमा प्रशासन सुधारका लागि विभिन्न आयोग, समिति आदि गठन गरेको देखिन्छ।

व्यावसायिकताले आचरण, व्यवहार र गुणहरूलाई बुझाउँछ जुन कुनै पनि पेशामा संलग्न सक्षम र नैतिक व्यक्तिको विशेषता हो। सकारात्मक मनोवृत्ति कायम राख्नु, समयनिष्ठ हुनु र नैतिक मानकहरूको पालना गर्नु पनि व्यावसायिकताका खास पक्षहरू हुन्। यसका मुख्य विशेषताहरूमा विश्वसनीयता, निष्ठा, प्रतिष्पर्धी क्षमता, अरुप्रति सम्मान, प्रभावकारी संचार, र निरन्तर सिकाइका लागि प्रतिबद्धता आदिलाई लिन सकिन्छ। निजामती सेवामा व्यावसायिकता भन्नाले सेवा सञ्चालनका लागि कार्यान्वयनमा रहेको ऐन, नियमावली, कार्यविधि र आचारसंहिता आदिमा राखिएका प्रावधानहरूको व्यवहारमै पालना गर्नुका साथै प्रभावकारी ढंगले कार्यसम्पादन गरी कम लागत र यथासक्य छिटो जनतालाई उनीहरूले चाहे जस्तै सेवा प्रदान गर्नु हो। निजामती सेवालार्ई व्यवसायिक बनाउन तालिमको व्यवस्था, भिन्न भिन्न भूगोल तथा कार्यालयहरूमा सरुवा, स्वदेश भित्रै र वैदेशिक अध्ययनको अवसर, थप जिम्मेवारी प्रदान, कार्यसम्पादन मुल्यांकनको व्यवस्था, कार्यकुशलताका आधारमा पुरस्कारको व्यवस्था आदि प्रावधानहरू यसलाई निर्देशित र नियमन गर्ने निजामती सेवा ऐनमा व्यवस्था गरिएको छ। यसैगरी ऐनको दफा ३ मा विभिन्न १० वटा सेवा रहने व्यवस्था छ भने दफा ६ मा राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणी सम्मै नै सेवा विशिष्टीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि विभिन्न ६ वटा सेवाको समूहीकरण गरिएको छ। यसबाहेक नीति निर्माण र विकासमा प्रत्यक्षरूपमा संलग्न हुनुपर्ने कार्य जिम्मेवारी बोकेका राजपत्राङ्कित दर्जा/ पदका लागि सेवा प्रवेशसँगै निश्चित अवधिको तालिमको व्यवस्था छ भने बहुवा हुन समेत अनिवार्य सेवाकालीन तालिम लिनुपर्ने प्रावधान ऐनमा राखिएको पाइन्छ। त्यति मात्र नभई सेवामा कार्यरत राजपत्राङ्कित अधिकृतहरू उपसचिव र सहसचिव पदमा लिखित प्रतियोगितात्मक परीक्षामा सफल भै बहुवा हुँदा होस् अथवा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मुल्याङ्कन वा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवामा समेत कार्य प्रारम्भ गर्नु अघि नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान मार्फत केही दिनको अभिमुखीकरण तालिम दिईदैं आएको छ।

निष्ठा भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो जीवनका सबै पक्षमा इमान्दारी र नैतिक सिद्धान्तहरू कायम राख्नु हो। निष्ठावान् व्यक्तिहरू भरपर्दो र जवाफदेही हुन्छन्। साथै निष्पक्षता र न्यायको भावना कायम राख्दछन्। यसका मुख्य चरित्रहरूमा इमान्दारी, विश्वसनीयता, स्थिरता र बलियो नैतिक चरित्र आदि पर्दछन्। निजामती सेवामा निष्ठाको चर्चा गर्दा यसका मूल्य र मान्यताहरू यससँग जोडिन आउँछन्। सार्वजनिक सेवाका मूल्य मान्यताहरू नै निजामती सेवाका मूल्य मान्यताहरू हुन् भन्ने कुरामा विवाद छैन किनकि निजामती सेवा नै सार्वजनिक सेवाको मियो हो जसले सार्वजनिक सेवालार्इ निर्देशित गरेको हुन्छ। निजामती सेवामा निष्ठा भनेको सेवा प्रति नैतिकवान हुनु, इमान्दार हुनु, सेवाका मूल्य र सिद्धान्तहरूको व्यवहारत पालन गर्नु आदि विषयहरू प्रमुख मानिन्छ। यसैगरी यो विषयले संगठनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि मनै देखी गरिने प्रयास र त्यसको निरन्तरता, धैर्यता, निष्पक्षता, तटस्थता र शिष्टता जस्ता विविध पक्षलाई समेत समेट्छ। तर निजामती सेवामा अबद्ध सबै श्रेणी र तहका कर्मचारीहरूमा निष्ठा छ वा छैन भन्ने विषय सेवा भित्र र बाहिर छलफलमा आउने गरेको छ।

नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था

हालसम्म निजामती सेवाको राष्ट्रिय नीति नै बन्न सकेको छैन, तसर्थ व्यवसायिकता र निष्ठाको सवालमा छुट्टै नीतिगत व्यवस्था हुने कुरै भएन। निजामती सेवा सञ्चालन गर्ने मुख्य जिम्मेवार निकायको रूपमा रहेको सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले समय समयमा गर्ने निर्देशन र परिपत्रहरूलाई नै व्यवसायिकता र निष्ठा कायम गर्न नीतिगत मार्गनिर्देशनका रूपमा बुझ्ने गरिन्छ। यसैगरी सेवा सञ्चालन गर्ने विभिन्न मन्त्रालयहरू, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय लगायत प्रदेशका मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका साथै प्रदेश मन्त्रालयहरूबाट समय समयमा गरिने परिपत्रहरूले नै नीतिगत मार्गनिर्देशन गर्ने गरेका छन्। अझ बृहत रूपमा भन्दा नेपालको संविधानको प्रस्तावना र राज्यका नीतिहरू अन्तर्गतका विषयहरूलाई यससँग जोड्न सकिन्छ।

निजामती सेवामा व्यवसायिकता र निष्ठा कायम गर्न छुट्टै ऐनको व्यवस्था छैन। यी विषयलाई सम्बोधन गर्न र मार्गनिर्देशन गर्न हाल कार्यान्वयनमा रहेको निजामती सेवा ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५० लाई नै विशिष्टीकृत कानूनको रूपमा मानिएको छ। यसैगरी ऐन र नियमावली अन्तर्गत बनेका अन्य कार्यविधिका साथै निजामती सेवाको सोचपत्र, २०६३ र निजामती कर्मचारीको आचरण सम्बन्धी नियमावली, २०६५, राष्ट्रसेवक कर्मचारीको आचारसंहिता, २०६५ आदिमा भएका व्यवस्था र प्रावधानमा समेत व्यवसायिकता र निष्ठा सँग सम्बन्धित विषयहरू संलग्न गरिएका छन्। यसैगरी विभिन्न समयमा गठन गरिएका प्रशासन सुधार आयोग, प्रशासन सुधार सुझाव समिति, प्रशासन सुधार सुझाव कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति तथा संसदीय विशेष

समिति आदिले दिएका महत्वपूर्ण सुझावहरू अन्तरगत पनि यी विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरिएको पाईन्छ। केही वर्ष पहिले सदाचारिता ऐनको भने मस्यौदा तयार भएको विषय चर्चामा रहेको थियो।

हालको अवस्था

संविधानले सङ्घीय राज्यप्रणाली अवलम्बन गरे सँगै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा राजनीतिक पुनरसंरचना गरी ३ तहका सरकार रहने व्यवस्था मात्र गरेन, सबै तहका सरकारलाई कानून बनाउने सम्मको अधिकार संविधानमै व्यवस्था गरी सहकार्यात्मक मोडेलको सङ्घीयताको अभ्यास गर्दै आइरहेको छ तथापी नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीयताको उपयुक्तताका वारेमा भने सार्वजनिक रुपमै बहस चलिसकेको छ। सङ्घीयताका ३ मुख्य पिलरहरू राजनीतिक सङ्घीयता, प्रशासनिक सङ्घीयता र वित्तीय सङ्घीयता मध्ये प्रशासनिक सङ्घीयताका सवालमा नेपालको राजनीतिक नेतृत्व खासै जिम्मेवार देखिएको छैन। यसबाट सहजै अनुमान गर्न सकिने कुरा के छ भने सरकारमा रहने जुनसुकै दलको राजनीतिक नेतृत्व पनि विद्यमान निजामती सेवा अर्थात् नेपालको कर्मचारीतन्त्र प्रति विश्वस्त छैन वा निजामती सेवा स्थायी भएकोमा र आफु अस्थायी भएकोमा उसलाई इर्ष्या छ। अर्को तर्फ हेर्ने हो भने निजामती सेवामै रहेर पनि सेवाको हितमा हैन, नितान्त आफु अनुकूल स्थितिको सिर्जना गर्ने र सधैं राजनीतिक नेतृत्वको नजिक रहेर आफ्नो बर्चस्व स्थापित गरिरहने कर्मचारीहरू पनि यसमा कम जिम्मेवार छैनन्।

विद्यमान अवस्था हेर्दा राजनीतिक नेतृत्व र निजामती कर्मचारी बीचको सम्बन्ध जसरी विकसित हुँदै गैरहेको छ, न त्यसले निजामती सेवाको साख वृद्धि गर्दछ, न सेवामा व्यवसायिकता र निष्ठा कायम गर्न सघाउँछ, न दिगो रूपमा यी दुइ बिचको सम्बन्ध सुमधुर बनाउन भूमिका नै खेल्न सक्दछ। राजनीतिक नेतृत्वले आफ्नो अकर्मण्यता लुकाउन कर्मचारीहरूलाई दोषारोपण गर्ने, नियम र कानून विपरीतका कामहरू अघि बढाउन दबाव दिने, आफ्नो वरिपरि घुम्न बाध्य बनाउने वातावरण निर्माण गर्ने, आफ्नो सहयात्रीका रूपमा नभई सहयोगीका रूपमा व्यवहार गर्ने, आफ्नो हित अनुकूल निर्णय नगरे धम्क्याउने र त्यतिले मात्र नपुगे अदृश्य रूपमा आफ्ना कार्यकर्ता उचालेर कर्मचारीहरूलाई दुर्व्यवहार गर्ने गरेका प्रशस्तै उदाहरण नेपालको निजामती सेवाले भोग्दै आइरहेको देखिन्छ। यसले गर्दा कर्मचारीतन्त्रमा व्यवसायिकताको विकास हुन सक्ने आधार भत्काइराखेको छ, जसका कारण निजामती सेवामा निष्ठाको संकट प्रष्टै देख्न सकिन्छ। निष्ठा विना सुशासनको परिकल्पना समेत गर्न नसकिने हुँदाहुँदै पनि शासकीय र प्रशासकीय दुवै पक्षमा अपेक्षित निष्ठा कायम गर्न भने सकिएको देखिदैन।

निजामती सेवालाई मार्गनिर्देश गर्न बनेको हाल कार्यान्वयनमा रहेको निजामती सेवा ऐनले वर्तमान शासकीय प्रणाली अनुरूप प्रशासनिक संरचनाको प्रतिनिधित्व गर्दैन। त्यसैले यो ऐनले निजामती सेवामा आवद्ध कर्मचारीहरूको व्यवसायिकता र निष्ठा स्थापित गर्ने अथवा त्यसको विकास गर्ने सन्दर्भमा व्यवस्था गर्न सकेको देखिदैन। ऐन, नियम, कार्यविधि, निर्देशिका र आचारसंहितामा यस विषयमा केही प्रावधानहरू उल्लेख गरिएका भए पनि कार्यशैली र कार्यव्यवहारमा निजामती सेवामा व्यवसायिकता र निष्ठा जनताको नजरमा धमिलो नै छ। सरकारी सेवा प्राप्त गर्न सर्वसाधारण जनतालाई अझै पनि सहज र सरल पहुँच छैन। जनतालाई मात्र हैन, सरकारी सेवामै कार्यरत रहेकालाई समेत सरल र सहज सेवा प्राप्त गर्न बिना चिनजान मुश्किल छ। चिनजान र भनसुन बिना यदि कुनै सेवा सहजै प्राप्त भयो भने त्यो ठूलै प्राप्ति हो भन्ने आभास जो कोहीलाई हुने अवस्था विद्यमान छ। अर्कोतिर सेवा प्राप्त गर्न सरकारी कार्यालय जाने सर्वसाधारण जनताको कर्मचारीप्रतिको नकारात्मक दृष्टिकोणका कारण पनि सेवा वितरणमा कठिनाइ आइरहेको छ। जनताले पनि आफ्नो अधिकारको कुरा मात्र गर्ने तर आफ्नो कर्तव्य पालन नगर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ। यसो हुनु भनेको जनता र निजामती सेवाका कर्मचारीबीच एक अर्कामा विश्वासको वातावरण बन्न नसक्नु हो। यसमा राजनीतिक नेतृत्वले सकारात्मक भूमिका खेल्नुपर्नेमा व्यवहारमा त्यस्तो देखिदैन। मुख्य कुरा त मुलुकले अवलम्बन गरेको शासकीय प्रणाली अनुरूप निजामती सेवालाई गाइड गर्ने निजामती सेवा ऐन नै बन्न सकेको छैन।

निजामती सेवाको अझ भन्नु सार्वजनिक सेवाकै अभिभावकत्व बोकेको राजनीतिक नेतृत्वले जनतालाई सहज र प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्ने कार्य जिम्मेवारी बोकेको निजामती कर्मचारीतन्त्रलाई निष्ठावान र व्यवसायिक बनाउनुको साटो आफूप्रति लिस र आश्रित बनाउन लागिपरेको आरोप कर्मचारीतन्त्र भित्रका केही कर्मचारीहरूले लगाइराखेका छन्। निजामती सेवाको व्यवसायिकता भत्काए मात्र यो सम्भव छ भन्ने मानसिकता राजनीतिक पात्रहरूमा रहेको शंका गर्न सकिने प्रशस्त्रै उदाहरणहरू पनि विभिन्न संचार माध्यमका समाचारमा पढ्न र देख्न पाइन्छ। यी विविध कारणले गर्दा सरकारले दिन प्रति दिन क्रमश नागरिकहरूको विश्वास गुमाइरहेको हो कि भनेर शंका गर्न सकिन्छ। अर्को तर्फ निजामती सेवा भित्रका कर्मचारीहरूमा अनुशासन खस्कंदो अवस्थामा छ। पदसोपनका आधारमा आफ्नो दायित्व र उत्तरदायित्व वहन गर्नुपर्ने कर्मचारीहरू आफु र आफ्नो जिम्मेवारी प्रति पनि जिम्मेवार नभएको देख्न सकिन्छ। सचिव देखि खरिदार सम्मको पदस्थापना, सरुवा, तालिम तथा अन्य सेवा सुविधामा कुनै आधार र मापदण्ड छैन। यी सबैका लागि राजनीतिक नेतृत्वकै आशिर्वादले काम गर्ने हुँदा निजामती सेवाका कर्मचारीहरू आफ्नो सुपरिवेक्षक प्रति उत्तरदायी नभएको देखिन्छ। यसो हुनु पनि अस्वाभाविक भने देखिदैन किनकि अधिकांश सुपरिवेक्षकले आफ्नो मातहतका कर्मचारीहरूलाई खासै संरक्षण गर्ने गरेको अभ्यास देखिदैन।

निजामती सेवामा पदस्थापना र सरुवाको प्रवृत्ति हेर्दा विशिष्ट श्रेणी सचिव पदमा पुगेको निजामती सेवाको कर्मचारीलाई समेत बिना आधार राजनीतिक नेतृत्वले जगेडामा राखे र उनीहरूको इच्छा अनुसार मन्त्रालय दिने, मन लाग्दा राखे, नलाग्दा सरुवा गर्ने प्रवृत्ति निरन्तर चलिरहेकै छ भने सो भन्दा मुनिका पदहरू सहसचिव, उपसचिव, शाखा अधिकृत लगायत सो मुनिका पदहरूको हालत के होला, सबै उदाङ्गै छ। यसले निजामती सेवा भित्रको निष्ठा र व्यवसायिकतामा गहिरो आघात पारेको छ। अर्कोतर्फ निजामती कर्मचारीहरूको पनि सेवा प्रतिको निष्ठामा कमी छ, अनुशासनमा कमी छ, सेवाप्रवाह चुस्त छैन, प्रतिस्पर्धात्मकता छैन। अरु धेरै कुरा भन्नु भन्दा पनि सामान्य कुराहरू जस्तो कार्यालय समयको परिपालना, पोशाक लगाउने विषय जस्ता कुराहरूमा पनि समस्या देखिएको छ। यसैगरी निजामती सेवाले जनताको मात्र विश्वास जित्न नसकेको अवस्था होइन, कर्मचारी कर्मचारीबीच पनि विश्वासको संकट छ। ट्रेड युनियनका कारण त कर्मचारीतन्त्र यसै विभाजित छ, अझ त्यसमा पनि सुपरभाइजर र मातहतका कर्मचारीहरूबीचको सम्बन्ध सुमधुर नहुँदा निजामती सेवाले नतिजा दिन नसकेको कुरालाई बल पुऱ्याएको छ। यसले गर्दा सेवा भित्र रहेका कर्मचारीहरू पनि सेवामै रहिरहन कठिन हुने र प्रतिभावान व्यक्तिहरू निजामती सेवामा प्रवेश नै नगर्ने स्थिति देखापरेको छ।

निजामती सेवामा ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने विषयहरू

सरकारलाई नीति निर्माण गर्न आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउने, नीति विश्लेषणमा सहयोग गर्ने, रचनात्मक सुझाव प्रदान गर्ने, उपयुक्त नीति तर्जुमा गर्न प्रेरित गर्ने जस्ता विविध विषयहरू निजामती सेवाको कार्य र भूमिका अन्तर्गत पर्दछ। निर्माण भैसकेका नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधनको व्यवस्थापन, कार्यान्वयन संरचना निर्माण, कर्मचारी व्यवस्थापन, जोखिमको अनुमान र त्यसलाई कम गर्ने उपाय जस्ता विविध विषयहरू अवलम्बन गरी नीतिले लिएको लक्ष्य र उद्देश्य बमोजिम नतिजा प्राप्त गर्न निजामती सेवाको अहम भूमिका हुन्छ। यसका निमित्त निजामती सेवा निष्ठावान र व्यवसायिक हुनु जरुरी हुन्छ अन्यथा सम्भव हुँदैन। यसका लागि ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने निम्न विषयहरू प्रस्तुत गरिएको छ,-

१. शासकीय प्रणाली अनुरूपको निजामती सेवा ऐन

राज्यले अवलम्बन गरेको शासकीय संरचना अनुरूप निजामती सेवा ऐन जारी गरी तत्काल कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्नेमा अझैसम्म सरकारले ऐन ल्याउनै सकेन। यसले सङ्घीय निजामती सेवा कस्तो हुने, प्रदेश र स्थानीय तहमा कस्तो सेवा हुने भन्ने अन्याैल सिर्जना गरेको पनि ८ वर्ष नाघिसक्यो। संविधान जारी गरिएसँगै तत्काल जारी

गरिनुपर्ने सङ्घीय निजामती सेवा ऐन हालसम्म पनि नआउँदा संविधानले दिएको कानून बनाउने अधिकारको प्रयोग गरी केही प्रदेशहरूले प्रदेश ऐन जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याइसकेका छन्। यसले सृजना गरेको दायित्वलाई अब बन्दै गरेको सङ्घीय निजामती ऐनले कसरी सम्बोधन गर्ला भन्ने विषयले चुनौती सिर्जना गरेको छ। सङ्घीय निजामती सेवाको पदमा लोकसेवाको प्रतिष्पर्धात्मक परीक्षा पास गरेर नियुक्ति भएका केही कर्मचारीहरूलाई प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजन गरिएकाहरूको वारेमा सङ्घमा फर्किन पाउने वा नपाउने भन्ने अन्यौल नै छ। यसैगरी तिनै तहबीच सहकार्यात्मक सम्बन्ध स्थापित भैरहन र संघले अभिभावकीय भूमिकामा रहिरहनका निम्ति प्रदेश र स्थानीय तहका कुन कुन पदमा सङ्घीय कर्मचारीको प्रतिनिधि रहने भन्ने कुरा नयाँ ऐनमा आउनुपर्छ। यसैगरी सरुवा, बढुवा लगायत वृत्ति विकासका अन्य सबै विषयहरूमा आधार र मापदण्ड किटान गरिनुपर्छ।

२. निजामती सेवामा राजनीतिक हस्तक्षेप

निजामती सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको मनोबल गिराउने, कानून र नियम विपरित काम गर्न बाध्य पार्ने, आफ्नो अनुकूल काम नगरे सरुवा गर्ने वा जिम्मेवारी खोस्ने जस्ता विविध खालका कार्य राजनीतिक नेतृत्वबाट हुने गरेको छ। अहिले त यस्तो सम्म भैसक्यो कि छिटपुट केही बाहेक सिंगो कर्मचारीको सरुवा राजनीति नेतृत्वले नै गर्छ। यसले कर्मचारीतन्त्रको नेतृत्व र पदसोपनको मर्मलाई भत्काएको छ। कुनै पनि मन्त्रालयको सचिवले आफ्नो मातहतका कर्मचारीको स्वतन्त्रपूर्वक उनीहरूको योग्यता र अनुभवका आधारमा पदस्थापना र सरुवा गर्न तथा कार्य जिम्मेवारी तोक्न सक्ने अवस्था छैन। यी हरेक विषयमा मन्त्रीको हस्तक्षेप हुने गरेको देखिन्छ। स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतका सन्दर्भमा सम्बन्धित पालिकाको मेयर वा अध्यक्षको तजवीजमा मात्र हाजिर हुन पाउने वा नपाउने अवस्था बनेको छ। कानून राजनीतिक प्रतिनिधिले नै आफै बनाउँछन् तर त्यही कानून र नियम अनुसार कर्मचारीहरूलाई काम गर्न दिँदैन। यसले गर्दा राजनीति र कर्मचारीतन्त्रले आ-आफ्नो कार्य जिम्मेवारी स्वतन्त्र ढंगले बहन गर्न पाउने वातावरण बन्न सकेको छैन, यो तुरुन्त रोकिनुपर्छ।

३. कर्मचारी कर्मचारी बीचको सम्बन्ध

निजामती सेवामा आबद्ध सबै कर्मचारीको सेवाका सर्त र विषयहरू समान हुने भएकोले सबै कर्मचारीको सेवा प्रतिको भाव एउटै हुनुपर्दछ। वर्तमान ऐनले कर्मचारीहरूको एउटै मात्र संगठन रहने भन्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गर्न नसकेको कारण कर्मचारीहरू विभिन्न राजनीतिक दलका भातृ संगठनका रूपमा भिन्दाभिन्दै संगठनमा विभक्त छन्, जसका कारण उनीहरूबीचको सम्बन्ध सुमधुर छैन। एउटा संगठनमा आबद्ध कर्मचारीलाई अर्को संगठनमा

आबद्ध कर्मचारीले शत्रुकै नजरले हेर्छ। यसले गर्दा निजामती सेवामा विशेषगरी पदस्थापना र सरुवामा समस्या नै सिर्जना गरेको छ। अर्को तर्फ शुरु पद देखि उच्च पदस्थ सबै कर्मचारीहरूको सरुवा र अन्य सुविधाका लागि राजनीतिक नेतृत्वकै आशिर्वाद आवश्यक देखिनुले कर्मचारीतन्त्रमा सुपरभाइजर र सबअर्डिनेट बीचको कार्यसम्बन्ध अर्थपूर्ण हुन सकेको छैन। तसर्थ यस्ता समस्या र प्रवृत्तिहरूको अन्त्य गर्न आवश्यक पहल गरी निजामती सेवामा उच्च पदस्थ अर्थात् नेतृत्वमा रहेका कर्मचारीहरूले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न आवश्यक देखिन्छ।

४. कर्मचारी र जनताबीच विश्वासको वातावरण

निजामती कर्मचारीका वारेमा जनतामा यतिसम्म नकारात्मक दृष्टिकोण बनिसक्यो कि जनताले कर्मचारीलाई कामचोर, भ्रष्टाचारी र आफुले तिरेको करबाट तलब खाने आदि विभिन्न खालका आरोपहरू लगाउने गरेका छन्। यसो हुनुमा निजामती सेवामा रहेका सानो संख्यामा केही कर्मचारीहरू जिम्मेवार होलान तर त्यो भन्दा बढी राजनीतिक नेतृत्वमा रहेकाहरूले आफ्नो अक्षमता लुकाउन कर्मचारीहरूलाई जनताको नजरमा दोषी देखाउन गर्ने गरेका क्रियाकलापका कारण कर्मचारी र जनता बीच विश्वासको वातावरण बन्न सकेको देखिँदैन। राजनीतिमा रहेका अन्य तहका नेताहरूको त कुरै छोडौं, पूर्व प्रधानमन्त्री र वर्तमान प्रधानमन्त्रीको समेत कर्मचारीतन्त्र प्रति समय समयमा आउने अभिव्यक्तिहरू यसमा जिम्मेवार छन् भन्न हिचकिचाइरहनै पर्दैन। यसैगरी जनतालाई सेवा वितरण गर्दा सरल र सहज रूपले गर्ने, जनतासँग राम्रो व्यवहार गर्ने जस्ता कुरामा कर्मचारीतन्त्र पनि बढी चनाखो हुनैपर्छ। तसर्थ कर्मचारी र जनताबीच विश्वासको वातावरण बनाउन कर्मचारीहरूको कार्यशैली सुधार गर्नु त छँदैछ, त्यो भन्दा बढी राजनीतिक नेतृत्वले यसमा पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ।

५. भ्रष्टाचारको न्यूनीकरण र सुशासन प्रवर्द्धन

मुलुकले विकासको गति समात्न र समृद्धि हाँसिल गर्न सुशासन नै मुख्य सर्त हो। यसका निम्ति शासकीय र प्रशासकीय दुवै पक्ष त जिम्मेवार छन् नै, जनताको पनि उत्तिकै जिम्मेवारी रहन्छ। असल जनता, स्वतन्त्र नागरिक समाज, प्रतिबद्ध राष्ट्रसेवक कर्मचारी र जिम्मेवार राजनीतिक नेतृत्व भए मात्र सुशासन प्राप्त गर्न सम्भव हुन्छ। यसो भयो भने भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्न गाह्रो पनि छैन तर यसका लागि वर्तमानमा देखिएका कार्य व्यवहारमा भने सुधार गर्नुपर्छ। न्यायाधिश नियुक्ति र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग लगायतका संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्ति गर्दा हाल देखिएको विकृतिको सुधार गरी स्वच्छ र प्रतिभावान व्यक्तिहरू मात्र नियुक्त गर्न विशेषत राजनीतिक नेतृत्व प्रतिबद्ध हुनुपर्छ। यसैगरी राजनीति र प्रशासनबीचको सीमाको दुवै पक्षबाट पालना

गर्नेपर्छ। स्थायी कर्मचारीतन्त्रको समानान्तर रूपमा बनाइएका विभिन्न आयोग, बोर्ड, परिषद, समिति जस्ता संरचना लगायत विभिन्न मन्त्रालय, विभाग र कार्यालयहरूमा करारमा कामकाज लगाइएका गरी झन्डै निजामती कर्मचारीकै हाराहारीमा राजनीतिक नियुक्ति गरिएका कर्मचारीहरूको संख्या घटाई अर्थतन्त्रमा परेको चाप घटाउन आवश्यक छ। अर्को महत्वपूर्ण विषय भनेको निजामती कर्मचारीलाई बजार मूल्यका आधारमा र अन्य अर्ध-सरकारी तथा गैरसरकारी संगठनको तुलनामा उच्च तलबमान दिनु उपयुक्त हुन्छ।

६. जनतालाई सरल र सहज सेवा प्रवाह

स्थायी सरकारका रूपमा मानिंदै आएको निजामती सेवाको कार्य जिम्मेवारीहरूमा नीति निर्माण र त्यसको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषय मात्र नभई जनतालाई आवश्यक सेवा सुविधा सरल र सहज रूपमा वितरण गर्नु हो। यसको प्रमुख जिम्मेवारी स्थानीय तहहरूलाई संविधानले नै दिएको छ। परराष्ट्र मामिला, आर्थिक मामिला सम्बन्धी केही विषयहरू, नागरिकता र राहदानी जस्ता केही विषयहरू मात्र संघले आफू मातहत राखेको छ। जनताको नजिक अर्थात् घरदैलोमा नै रहेका स्थानीय तहहरूबाट नै सेवाप्रवाह गर्दा समेत जनताले आशा गरे जस्तो सेवा सहज रूपमा प्राप्त गर्न नसकेको गुनासो आउन छोडेको छैन। यसका लागि राजनीतिक नेतृत्व, कर्मचारी प्रशासन र जनताबीच एक आपसमा अन्तरक्रिया र छलफल गरेर कस्तो कस्तो सेवा, कसरी र सेवाको लागत कति हुने भन्ने जस्ता विषयहरूमा निर्णय निर्माण गरी सो अनुरूप सेवा दिने र लिने गर्दा उपयुक्त हुन्छ। यसका लागि जनता र कर्मचारी बीचको हालको एक अर्का प्रतिको दृष्टिकोणमा भने परिवर्तन गर्न आवश्यक देखिन्छ।

निष्कर्ष

निजामती सेवाले जनतालाई सर्भिस डेलिभरी मात्र गर्दैन, यसले पोलिसी डेलिभरी र डेभलपमेन्ट डेलिभरी पनि गर्दछ। निजामती सेवा जति सक्षम, सुदृढ, सेवामुखी र उत्तरदायी हुन्छ, त्यति नै सरल, सहज र प्रभावकारीरूपमा जनताले सेवा प्राप्त गर्न सक्दछन्, नीति कार्यान्वयनबाट लाभ प्राप्त गर्दछन् र विकासको प्रतिफल न्यायोचित रूपमा पाउँछन्। यसका निम्ति निजामती सेवा तटस्थ, प्रतिबद्ध र नैतिकतामा आधारित भएर मात्र पुग्दैन, यसमा व्यवसायिकता र निष्ठा जरुरी हुन्छ। हरेक राजनीतिक व्यवस्था परिवर्तन भएसँगै निजामती सेवालार्थ थप सबल र सुदृढ बनाउनुको साटो यसमाथि राजनीतिक तवरबाट यसलाई प्रहार गर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ। निजामती सेवाको व्यवसायिकतामा आँच पुऱ्याउने, कार्यरत कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणामा नकारात्मक असर पुऱ्याउने जस्ता विविध कार्य मार्फत सेवामा निष्ठा कायम रहेको अवस्था छैन। यही स्थिति रहिरहने हो भने सुशासन प्राप्त गर्ने, जनताले सहज र सुलभ सेवा प्राप्त गर्ने र सुखी नेपाली र समृद्ध नेपालको सपना साकार हुने कुरामा शंका पैदा गर्ने हुन्छ।

निजामती सेवामा अझ भनौ सार्वजनिक सेवामा निष्ठा कायम गर्न, सदाचार ऐनको मस्यौदा समेत तयार गरिएको विषय बाहिर आयो तर उक्त ऐन जारी गरिएन। उक्त ऐन जारी गरिएको भए त्यसले केही सुधार भने पक्कै गथर्यो होला भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ। तर अब बन्ने निजामती सेवा ऐनमा सो विषयलाई समावेश गर्न भने छुटाउनु हुँदैन। निजामती सेवामा व्यवसायिकताको विकासका निम्ति ऐनमा नै व्यवस्था गरेर योग्यता र अनुभवका आधारमा पदस्थापना र सरुवा, अनुमानयोग्य वृत्तिपथ, ब्याच प्रमोशन, जिम्मेवारीसँग सम्बन्धित विषयमा तालिमका अवसर, उत्प्रेरणाका विषयहरू र उपयुक्त कार्य वातावरण निर्माण गर्न आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि निजामती सेवालाई राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त गर्न गरूरी हुन्छ। साथै ट्रेड युनियनको उचित व्यवस्थापन गर्न पनि आवश्यक देखिन्छ। निजामती सेवाको नेतृत्वलाई नै सबल बनाए मात्र सिङ्गो कर्मचारीतन्त्र सबल हुने र त्यसले सक्षमतापूर्वक कार्यसम्पादन गर्न सक्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ। यसका लागि नेतृत्वले पनि आफू मातहतका कर्मचारीहरू बीच विना भेदभाव व्यवहार गर्नुपर्दछ, अवसरको समान वितरण गर्नुपर्दछ, योग्यता र क्षमताका आधारमा कार्य जिम्मेवारी तोक्नुपर्दछ। तबमात्र निजामती सेवामा व्यवसायिकता र निष्ठा कायम हुन सक्दछ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपाल सरकार (कार्यविभाजन)नियमावली (२०७४), नेपाल सरकार।

नेपालको संविधान (२०७२), कानून किताब व्यवस्था समिति।

निजामती कर्मचारीको आचरण सम्बन्धी नियमावली (२०६५), कानून किताब व्यवस्था समिति।

निजामती सेवाको सोचपत्र (२०६३), प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय।

निजामती सेवा ऐन (२०४९), कानून किताब व्यवस्था समिति।

निजामती सेवा नियमावली (२०५०), कानून किताब व्यवस्था समिति।

ट्रेड युनियन ऐन (२०४९), कानून किताब व्यवस्था समिति।

राष्ट्रसेवक कर्मचारीको आचारसंहिता (२०६५), कानून किताब व्यवस्था समिति।